עתיקות 96, התשע״ט

כפר גבירול: אל־קוביבה בתקופה העות׳מאנית המאוחרת

אריולה יקואל

בחודשים אוקטובר–נובמבר 2011 נערכה חפירת הצלה באתר המוכרז ״כפר גבירול״, לקראת פיתוח שטח ציבורי פתוח (נ״צ 846–788/644674–178566).[1] כפר גבירול שוכן בחלקה הצפוני־המערבי של העיר רחובות, כ־200 מ׳ מצפון־מזרח לכביש 411 (איור 1), בתחומי אתרי העתיקות המוכרזים ״תל מוסא שאהין״ ו״כפר גבירול״,

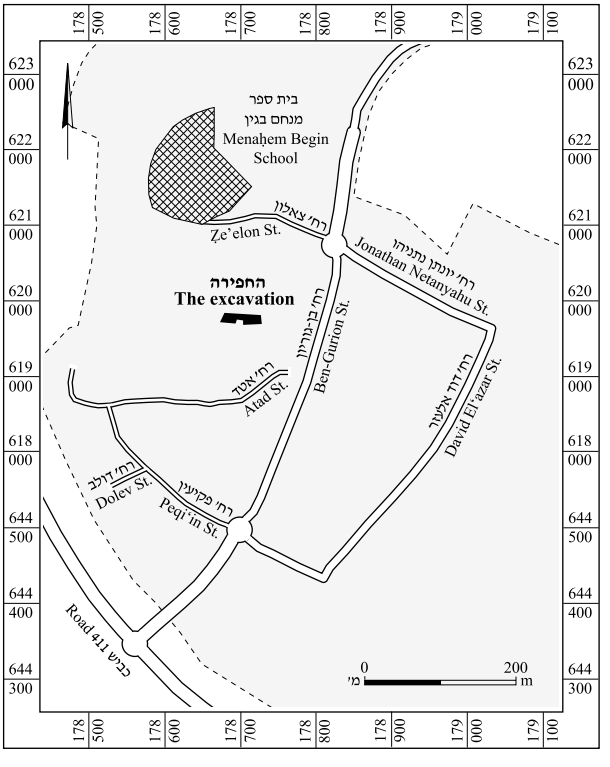

איור 1. מפת איתור.

[1] את החפירה (הרשאה מס׳ A-6191), מטעם רשות העתיקות ובמימון חברת אביסרור, ניהלה המחברת בסיועם של חמי שיף ועמרי דנציגר (ניהול שטח), דור גולן, אלירן אורן ומריק מולוקנדוב (בדיקות מקדימות והכנת שטח לקראת החפירה), יוני עמרני ואלי בכר (מנהלה), יעקוב שמידוב, מארק קונין ומנדל קהאן (מדידות), אסף פרץ (צילום שטח), קלרה עמית (צילום ממצא), ויקטוריה נוסיקובסקי ולנה קופרשמידט (מעבדת מתכת), נטליה זק (שרטוט), אביבה בושנינו, יוסי אלישע וליאור ראוכברגר (סיוע בהפניות ביבליוגרפיות), אמיר גורזלזני ועדנה שטרן (ייעוץ), אלכסנדר גליק (פריטים צבאיים), אנה דה וינסנס (קרמיקה), בריג׳יט אונונה (זכוכית), נמרוד מרום (ארכיאוזואולוגיה), רוברט קול (נומיסמטיקה). כן סייעו משה עג׳מי ופליקס ווילינסקי ממרחב מרכז ברשות העתיקות.

שנערכו בהם בעבר סקר (פישר וטקסל 2006) וכמה חפירות (דגוט 2005 ; ארבל, גרינולד ובן־ארי 2013 ; וולינסקי 2014).[2] בחפירות נמצאו שרידי הכפר הערבי אל־קוביבה וממצאים מהתקופה האסלאמית הקדומה, מימי הביניים ומהתקופה העות׳מאנית. היום האתר נכלל בשכונת ״אבן גבירול״ שבתחומי העיר רחובות.

החפירה

שטח החפירה משתרע בציר כללי מזרח–מערב (90 × 25 מ׳); הוא כונה שטח D, בהמשך לשטחים A–C שנחפרו בחודשים מאי–יוני באותה שנה (יקואל 2012 ; תכנית 1). נפתחו 47 ריבועים ונחשפו שרידי מבנים, רצפות ומתקנים המתוארכים לתקופה העות׳מאנית המאוחרת ולימי המנדט הבריטי (המאות הי״ט–הכ׳ לסה״נ). כן נמצאו שברים מעטים של כלי חרס המתוארכים לתקופה הביזנטית (לא אוירו), ובהם שברי קנקנים וקערות שנמצאו מתחת לשרידים המאוחרים. ההשתמרות החלקית של השרידים האדריכליים, שטח החפירה הצר ובעיות בטיחות הקשורות להתמוטטויות — כל אלה הקשו על הגדרת אופי המבנים. עם זאת, תפרוסת המבנים, כיוון בנייתם וסגנונם אפשרו לזהות לפחות ארבע יחידות אדריכליות; בחלק מהמקרים זוהו לפחות שני שלבי בנייה טכנולוגיים, לא כרונולוגיים. רוב קירות המבנים הושתתו על אדמה חולית, נקייה מממצא, והשתמרו בגובה יסודותיהם; רצפות החדרים כמעט שלא שרדו. הקירות בנויים מאבני כורכר בינוניות וקטנות, ללא חומר מלכד. מעל שרידי המבנים זוהו מפולות (לדוגמה L395, L396, L399, L513, L364, L505, L525 ; 0.3–0.5 מ׳ עובי; תכנית 3) של אבני גוויל בינוניות וקטנות ושל אבני כורכר גדולות, מסותתות היטב. בהצטברויות מעל יסודות המבנים ולצדם נמצאו שברי כלי חרס המאפשרים לתארכם לתקופה העות׳מאנית. השרידים יוצגו להלן לפי היחידות האדריכליות, ולפי סדר תפרוסתם בשטח החפירה, ממערב למזרח.

יחידה 1 (תכנית 2)

יחידה 1 נתגלתה בחלק הדרומי־המערבי של שטח החפירה, והיא בנויה בציר כללי צפון–דרום. נחשף חלק מפינת מבנה שקירותיו (W268, W304) נמשכו מעבר לגבולות החפירה. קירות המבנה נבנו מאבני כורכר בינוניות, ללא חומר מלכד, והושתתו על אדמה חולית. מצפון לפינת המבנה התגלה בור (L336) שנחפר לתוך שכבת חול, ונמצאה בו הצטברות של אדמה מעורבת בפחם.

יחידה 2 (תכנית 2)

שרידי הקירות של היחידה בנויים בציר כללי צפון–דרום. ההשתמרות הגרועה של המבנים לא אפשרה לשחזר את תכנית היחידה, אך זוהו בה שלושה מרחבים — מערבי, מזרחי ודרומי — שנבנו צמוד זה לזה. המרחב המערבי השתמר בחלקו, והוא תחום בקירות מדרום (W274) וממזרח (W256); הקירות הצפוני והמערבי לא נחפרו. במזרח המרחב השתמר קטע של רצפת טיח אפורה (L261), הניגשת לקיר 256. בחלקו הצפוני־המערבי של המבנה התגלה טבון (L334). במרכז המרחב נחשף בור (L331), ובו שברי כלי חרס מהתקופה העות׳מאנית המאוחרת ושברי כלי זכוכית מימי המנדט הבריטי (לא אוירו).

המרחב המזרחי השתמר טוב יחסית לשאר השרידים, והוא תחום בשלושה קירות: במערב (W260), בדרום (W298) ובמזרח (W320); הקיר הצפוני לא נחפר. הקירות נבנו מאבני גיר בינוניות וקטנות, מלוכדות בחומר מליטה. במרחב זה זוהו תיקונים ושינויים שתוארכו לתקופה העות׳מאנית המאוחרת על סמך מילויים שנחשפו מסביב לקירות. בחלק המזרחי של המרחב נחפר מתחם המטבח, ובמרכזו טבון (L289; איור 2), שהשתמרותו טובה; הוא בנוי מחומר, וסביבו נחשפה שכבת אפר. בתחתית הטבון נמצא ריכוז של שברי

[2] אני מודה ליואב ארבל ולפליקס וולינסקי על שחלקו עמי את המידע מחפירותיהם.

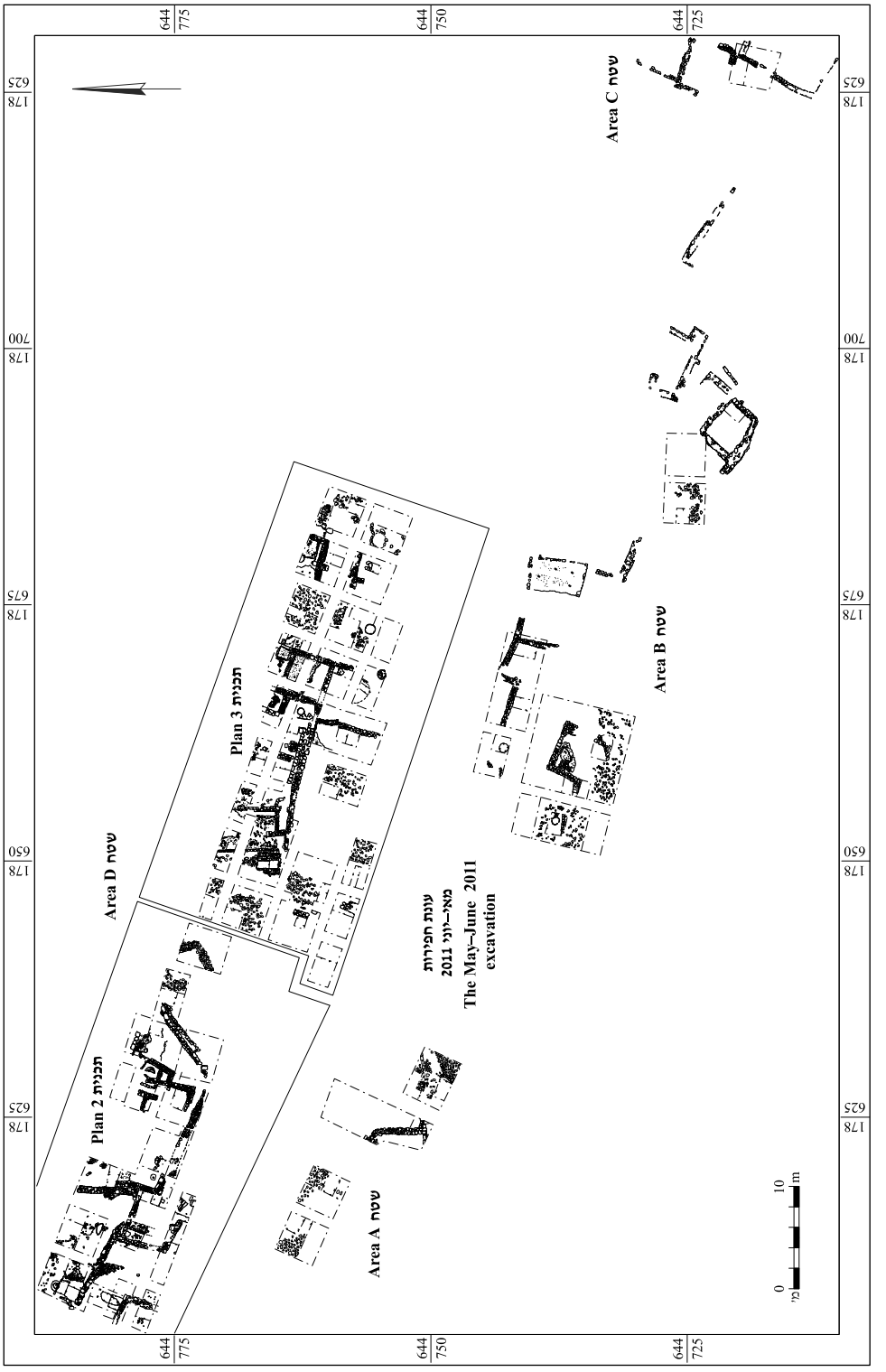

תכנית 1. שטחי החפירה באתר בשנת 2011.

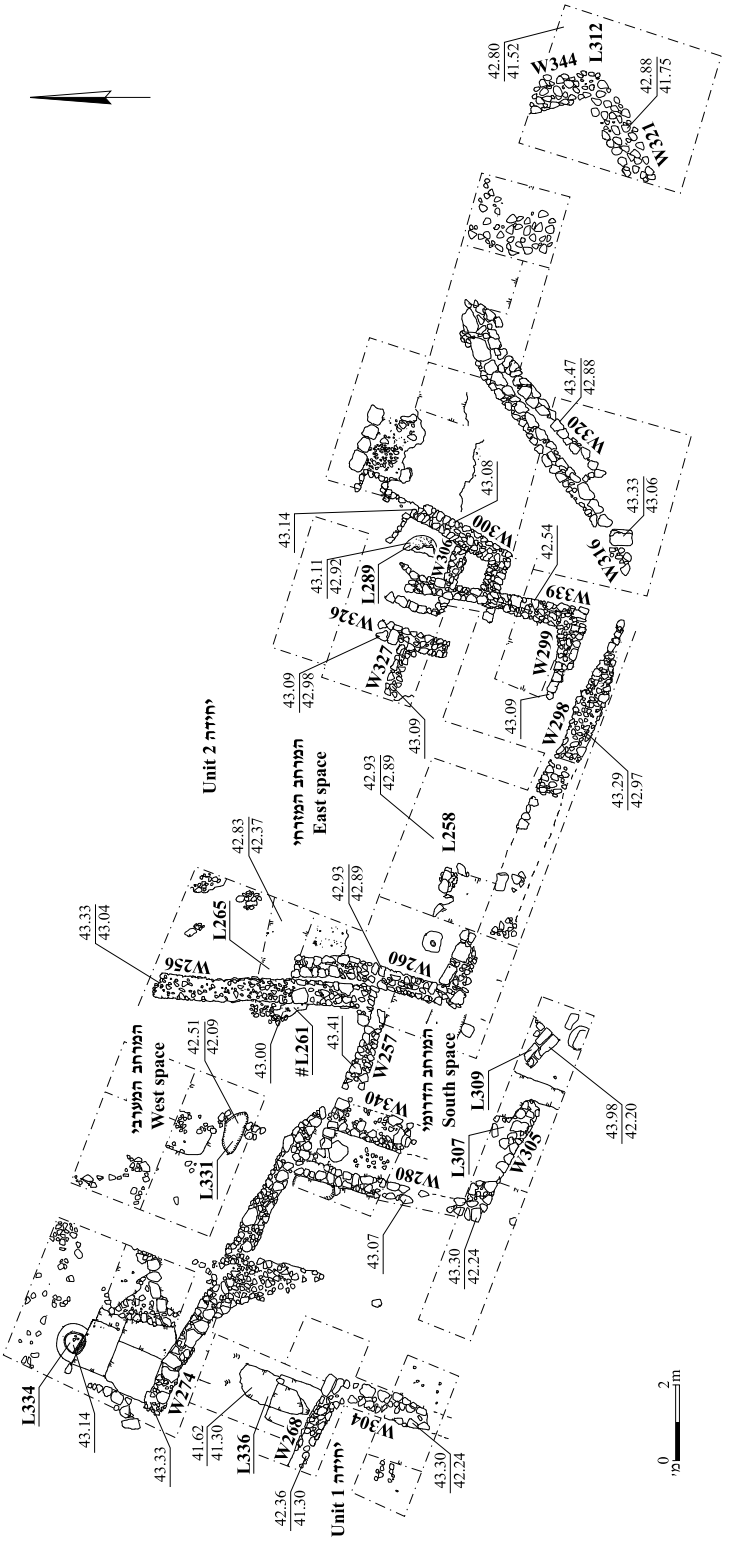

תכנית 2. יחידות 1 ו־2.

איור 2. טבון (L289), מבט לדרום.

כלי חרס לא־אינדיקטיביים ששימשו לריבוד הקרקעית (לדיון בטכניקה זו, ר׳ אביצור תשל״ג:61). הטבון נתחם בקיר היקפי (W300), וסמוך לו נחשפו קטעי קירות (W306, W326, W327), המלמדים על שיפוצים ותיקונים ארכיטקטוניים, נקודתיים, בתדירות גבוהה. ממזרח לקיר 320 נחשפה פינה של חדר (W321 ו־W344) שהשתמרותו חלקית. לא ברור אם החדר הוא חלק מהמרחב המזרחי או חלק ממכלול אחר שלא נמצא; לפי כיוון הבנייה, נראה שהיה חלק ממרחב זה. בהצטברויות שנמצאו ממזרח לחדר (L312) התגלו שברי כלי חרס (לא אוירו) ופקק של בקבוק מזכוכית (ר׳ Ouahnouna, this volume: Fig. 1:6), המתארכים את החדר לתקופה העות׳מאנית המאוחרת. הקירות הנוספים במרחב המזרחי (W299, W316 ו־W339) שייכים ככל הנראה לשיפוצים שנערכו במבנה.

המרחב הדרומי תחום בשלושה קירות: בצפון (W257), במערב (W280) ובדרום (W305); הקיר התוחם אותו ממזרח לא השתמר. קיר (W340) חוצה את המרחב לשני חלקים שאינם שווים. סמוך לקיר W305 התגלו מפולות גדולות (L309), ובהם ממצאים מהתקופה העות׳מאנית המאוחרת ומתקופות מאוחרות יותר (ר׳ Vincenz, this volume: Fig. 1:13).

יחידה 3 (תכנית 3)

שרידי הקירות של היחידה נבנו בציר כללי צפון–דרום. זוהו ארבעה חדרים הבנויים סביב מתחם מרכזי; החדרים שמדרום למתחם וממערב לו לא השתמרו.

המתחם המרכזי נתחם בשלושה קירות: ממזרח (W444), מדרום (W407) וממערב (W380); הקיר התוחם אותו מצפון לא נחפר. המתחם נחצה בקיר (W403) לשתי חצרות, מערבית ומזרחית, ככל הנראה בהתאם לפעולות שנערכו בו, כגון בישול או אחסון, הקשורות למשק הבית.

בחצר המערבית נבנו קירות צרים (W397 ו־W404) סמוך לקירות החיצוניים; תפקידם אינו ברור. החצר רוצפה בטיח לבן (L383), ובפינתה הדרומית־המזרחית נבנתה ממגורה (L522; איור 3), ששימשה כנראה לאחסון חומרים יבשים; העדר טיח בדופנות הממגורה וברצפתה מחזק הנחה זו. בתוך הממגורה נמצאה הצטברות של אדמה חומה, ובה כלי חרס (לא אוירו) ובקבוק זכוכית (ר׳ Ouahnouna, this volume: Fig. 1:2) מהתקופה העות׳מאנית המאוחרת.

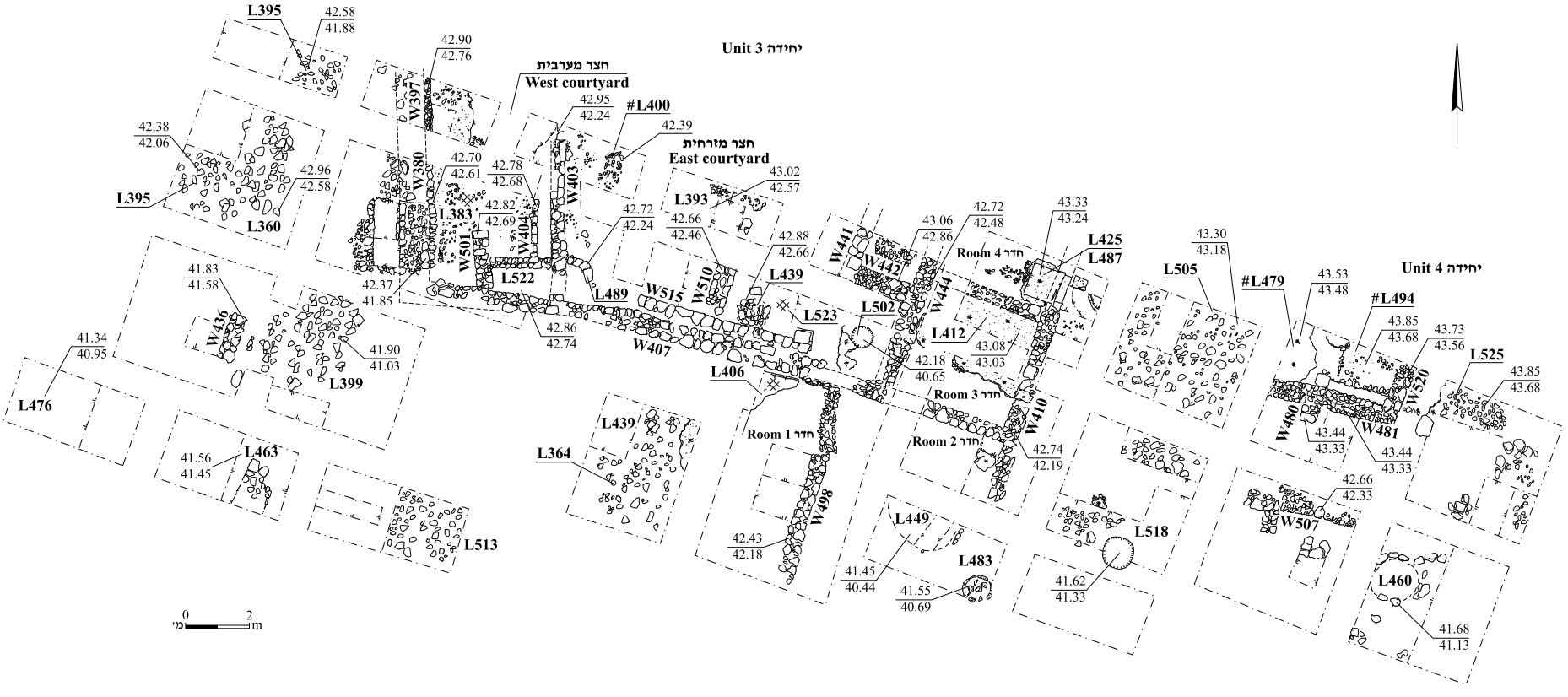

תכנית 3. יחידות 3 ו־4.

החצר המזרחית השתמרה בחלקה, והיא נתחמת בקירות ממערב (W403), מדרום (W407) וממזרח (W444), ואף היא מרוצפת בטיח לבן (L400). בפינה הדרומית־המערבית של החצר נבנתה ממגורה (L489; איור 4), ובמרכזה, סמוך לקיר 407, נבנה טבון (L439). הטבון השתמר בחלקו התחתון בלבד, וסביבו התגלו אבני כורכר גדולות ששימשו ככל הנראה לחיזוק דופנותיו. ממערב לטבון נבנה קטע של קיר (W510), ככל הנראה לבידוד הטבון, וממזרח לו, במרחק כ־3 מ׳ ממנו, התגלה בור בסלע הכורכר (L502), ובו הצטברות של אדמה חומה מעורבת בחרסים מהתקופה העות׳מאנית המאוחרת (לא אוירו); תפקיד הבור אינו ברור. בחלק הצפוני־המזרחי של החצר התגלו שרידי קירות (W441, W442) שנחפרו בחלקם; מהותם אינה ברורה. סמוך לקיר הדרומי של החצר (W407), כמעט לכל אורכו, נבנה ספסל (W515) מאבני כורכר גדולות, ללא חומר מלכד; ייתכן ששימש להנחת כלים, או לישיבה. בניית ספסלים והתקנתם בחצרות היא תופעה מוכרת בתקופה העות׳מאנית (פוקס תשנ״ט [א]:87).

מסביב לחצר המזרחית התגלו לפחות ארבעה חדרים. חדר מס׳ 1, מדרום לחצר, השתמר בחלקו, והוא רוצף בטיח אפור (L406). בחדר מס׳ 2, הנמצא מדרום־מזרח לחצר, לא השתמרה רצפה, אך במרכזו התגלה בור (L449), ובו הצטברות של אדמה חומה, שברי כלי חרס (ר׳ Vincenz, this volume: Fig. 8:1) מהתקופה העות׳מאנית המאוחרת ועצמות בעלי חיים (ר׳ Marom, this volume); מחוץ לחדר התגלה טבון (L483). חדר מס׳ 3 נמצא ממזרח לחצר. הוא השתמר בשלמותו, ורצפתו (L412) טויחה בטיח אפור. חדר מס׳ 4 נמצא מצפון־מזרח לחצר. בפינתו הדרומית־המזרחית נתגלה מתקן מרובע, בנוי אבני כורכר; קירותיו ורצפתו הבנויה בשיפוע קל למזרח (כ־20 ס״מ מעל מפלס החדר) מטויחים בטיח אפור (L487; איור 5). נראה כי חדר 4 שימש לרחצה. לפי סגנון הבנייה נראה שהיה שייך לשלב בנייה מאוחר של המבנה, אולי לימי המנדט הבריטי.

איור 4. ממגורה (L489), מבט לדרום.

איור 3. ממגורה (L522), מבט למזרח.

איור 5. לוקוס 487, מבט לדרום.

מדרום־מערב ליחידה מס׳ 3 התגלה קטע של קיר (W436), שהקשר שלו למבנה אינו ברור. ממזרח ליחידה התגלה בור (L518), שנחצב בשכבת הכורכר, ובו הצטברות של אדמה חומה, ובה שברי כלי חרס מהתקופה העות׳מאנית (לא אוירו) ועצמות בעלי חיים (ר׳ Marom, this volume).

יחידה 4 (תכנית 3)

השתמרו קטע מקיר (W507) ופינה של חדר (W481, W520). מצפון לקיר 481 התגלו שני קטעי רצפה: האחד (L479) במפלס נמוך ב־10 ס״מ מהאחר (L494). מדרום־מזרח לשרידי המבנים התגלה בור חפור (L460), התחום באבני כורכר, ובו הצטברות של אדמה שחורה ומעט שברי כלי חרס מהתקופה העות׳מאנית המאוחרת (לא אוירו).

הממצא

בחפירה התגלו ממצאים בעיקר בהצטברויות (נספח 1) שנמצאו מעל קירות, מתחת לרצפות ובתוך בורות וטבונים, ובהם שברי גוף של כלי חרס (ר׳ Vincenz, this volume), כלי זכוכית (ר׳ Ouahnouna, this volume), פריטים צבאיים (ר׳ גליק, להלן), מטבעות (ר׳ Kool, this volume) ועצמות בעלי חיים (ר׳ Marom, this volume). ממצא כלי האבן וחפצי המתכת מתוארים להלן.

חפצי האבן

כלי מס׳ 1 (איור 6) הוא כנראה אבן שחיקה מבזלת. כלי מס׳ 2, העשוי אבן גיר, שימש גם הוא כנראה לשחיקה, אף על פי שחומר הגלם פחות מתאים לפעולה זו. מבחינה טיפולוגית קשה לתארך את כלי האבן משום שהם לא השתנו לאורך זמן, אבל שני כלי האבן נמצאו ביחידה 2 המתוארכת לתקופה העות׳מאנית המאוחרת, ולכן נראה שיש לשייכם לתקופה זו.

איור 6. כלי אבן.

מס׳	החפץ	לוקוס	סל	חומר
1	אבן שחיקה	252	1535	בזלת
2	כלי שחיקה	264	1559	גיר

חפצי המתכת (איורים 7–10)

במכלול פריטי המתכת נמצאו כלי עבודה, כלי בית, מפתחות ומסמרים, ופריטים נוספים ששימושם אינו ברור. מרבית כלי המתכת מתוארכים לתקופה העות׳מאנית המאוחרת.

כלי עבודה (איור 7:1, 2).— כלי העבודה עשויים מברזל.[3] כלי מס׳ 1 הוא כנראה משוף, ששימש לשיוף. בחלק הצר שלו שולבה ידית, שנעשתה כנראה מעץ שלא השתמר. כלי מס׳ 2 הוא חרוץ (להב משונן) של מורג מעץ, ולו שני זיזים שהולחמו ב־90 מעלות ללהב.[4] עשרות אחדות של חרוצים דומים הוכנסו לתחתיתו של לוח עץ גדול שהונח על ערמת התבואה בגורן, ובהמה סובבה אותו. החרוצים קיצצו את הקש לתבן והפרידו את הגרגרים מהשיבולים (אביצור 1976 : איור 73).

מתג ופרסות (איור 7:3–6).— פריט מס׳ 3 הוא מתג, ופריטים מס׳ 4–6 הם פרסות. נמצאו שני סוגי פרסה: פרסה פתוחה (איור 7:4) ופרסה מלאה (איור 7:5, 6). בארץ הותקנו פרסות לא רק לבעלי חיים מפריסי פרסה, כגון סוסים, פרדות וחמורים, אלא גם לבקר (אביצור 1976:151). לרוב, נעשה שימוש בפרסות מלאות שצורתן דיסק קטוע, ולהם נקבים במרכז ובצדדים (אביצור 1976 : איור 397), בדומה לפרסות מס׳ 5 ו־6. באותה עת השתמשו גם בפרסה הפתוחה, מהטיפוס האירופי, בדומה לפרסה מס׳ 4 (אביצור 1976:151). פרסות משני הטיפוסים נמצאו בשכבות עות׳מאניות באתרים נוספים בארץ: פרסות מלאות נמצאו בח׳רבת א־צוייאע (Taxel 2009:158–159, Fig. 5.4:14) וברמת הנדיב (Boas 2000:560, Pl. V); פרסות פתוחות נמצאו ביפו (הדד 2010 : איור 11) וברמת הנדיב (Boas 2000:562, Fig. 9:4).

כלי בית (איור 8).— כלי מס׳ 1 שימש כנראה מלקחיים, ולו חורים בקצה כל להב ובמרכז; לא ברור למה נועדו החורים. גודלם הקטן של המלקחיים, והימצאותם בהקשר ביתי מלמדים ששימשו לצרכים ביתיים ולא בתעשייה. ייתכן כי שימשו מלקחיים לנרגילה, או לחלופין, להעברת פחם בתוך כלי החימום הביתי (בערבית: מנקל; אביצור תשל״ג:62–63). פריט מס׳ 2 היה כנראה חלק מכלי מאור, מעין בית מנורה (לאמצעי המאור בתקופה העות׳מאנית המאוחרת, ר׳ אביצור 1976:235–236).

[3] אני מודה לאיתן איילון ולסער נודל על הסיוע בזיהוי ממצאי המתכת.
[4] אני מודה לאיתן איילון על הסיוע בזיהוי הכלי.

איור 7. כלי עבודה ממתכת.

מס׳	החפץ	לוקוס	סל	מידות (ס״מ)
1	משוף	287	1721	אורך 26, אורך ידית 6, רוחב 2
2	חרוץ (להב משונן) של מורג מעץ	317	1787/1	אורך 20.5, רוחב 4
3	מתג של סוס	312	1776/1	אורך 23
4	פרסה פתוחה	250	1504	אורך 15, רוחב 9
5	פרסה מלאה	312	1776/1	אורך 9, רוחב 6
6	פרסה מלאה	317	1787/2	אורך 13, רוחב 7

איור 8. כלי בית ממתכת.

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	מידות (ס״מ)
1	מלקחיים	251	1524	אורך 21, רוחב 2
2	חלק מכלי מאור	453	3725	ראש הכלילה 5

מפתחות (איור 9).— נמצאו חמישה מפתחות משלושה טיפוסים: טיפוס 1 הוא מפתח קטן (איור 9:1) בעל ראש מרובע. על סמך איכות החומר של המפתח וסגנונו, נראה כי הוא שייך לטיפוסים המאוחרים יותר. טיפוס 2 (איור 9:2) קטן גם כן; הוא עשוי פליז וראשו מעוטר. טיפוס 3 (איור 9:3–5) הוא מפתח גדול יחסית למפתחות האחרים, ולו ראש מעוגל. מפתחות הדומים לטיפוסים 1 ו־2 מהתקופה העות׳מאנית המאוחרת נמצאו ביפו (הדד 2010: איור 12; ארבל 2012) וברמת הנדיב (Boas 2000:573, Pl. XI).

איור 9. מפתחות ומסמרים.

איור 9

מס׳	החפץ	לוקוס	סל	חומר	מידות (ס״מ)
1	מפתח	251	1507	אלומיניום	אורך 7.5, רוחב ראש המפתח 2
2	מפתח	421	3633	פליז	אורך 8.5, רוחב ראש המפתח 2
3	מפתח	290	1687	ברזל	אורך 19, רוחב ראש המפתח 3.5
4	מפתח	500	3801	ברזל	אורך 17, רוחב ראש המפתח 3
5	מפתח	338	1802	ברזל	אורך 16, רוחב ראש המפתח 3
6	מסמר	313	1783/1	ברזל	אורך 10, קוטר 0.2
7	מסמר	313	1783/2	ברזל	אורך 21, עובי 0.5
8	מסמר	370	3584	ברזל	אורך 24, עובי 1.3
9	מסמר	252	1532	ברזל	אורך 11, עובי 0.5

איור 10. פריטי מתכת.

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	חומר	מידות (ס״מ)
1	דסקית	312	1773	ברזל	קוטר 4
2	פריט עיטורי	447	3696	פליז	אורך 16

מסמרים.— נמצאו ארבעה מסמרים מברזל (איור 9:6–9). לפי גודלם נראה כי שימשו בחלונות, בדלתות ובהיטים. מסמרים נמצאו באתרים רבים מהתקופה העות׳מאנית המאוחרת, ובהם רמת הנדיב (Boas 2000:560, Pl.VI) וח׳ירבת א־צוייאע (Taxel 2009:157–158, Fig. 5.4: 2–9).

שונות (איור 10).— שני פריטי מתכת ששימושם אינו ברור נמצאו בחפירה. פריט מס׳ 1 הוא דסקית מעוגלת שהשתמרותה גרועה. במרכז הדסקית חרות עיטור לא מזוהה וסביבו שני מעגלים; ייתכן כי החפץ שימש תכשיט לבגד או תליון. פריט מס׳ 2 הוא דמוי כתר; במרכזו פרח ומתחתיו לב, ומשני צדיו יוצאים עלים. בשני קצוות הפריט יש נקבים, ששימשו ככל הנראה להתקנתו. נראה כי הפריט שובץ ברהיט כלשהו או בקופסת עץ.

פריטים צבאיים

אלכסנדר גליק

תרמילים (איור 11:1, 2).— נמצאו שני תרמילי רובים (57 × 7.92 מ״מ) מהסוג המוכר כמאוזר גרמני 8 מ״מ (Barnes 1993). התרמילים עשויים פליז (67% נחושת, 33% אבץ), והם יוצרו במפעל Königliches Munitionsfabrik שבעיר Spandau בגרמניה בשנת 1917; החודש אינו ברור, ייתכן שבפברואר. לפני מלחמת העולם הראשונה סיפקו הגרמנים לעות׳מאנים תרמילים מסוג 7.65 מ״מ ששימשו לירי מרובי מאוזר 7.65 מ״מ, הרובה העיקרי של הצבא העות׳מאני, וממקלעים. במהלך המלחמה סיפקה גרמניה לאימפריה העות׳מאנית נשק שונה שדרש תרמילים בקוטר של 7.92 מ״מ, ומכאן שהממצא מהחפירה שייך לפרק הזמן שבו מלחמת העולם הראשונה הייתה בעיצומה (Glick, forthcoming).

כפתור (איור 11:3).— בחלקו הפנימי של הכפתור מופיעה כתובת באנגלית: superior quality. הכתובת אופיינית לכפתורים צבאיים שיוצרו בבריטניה ובארצות הברית במאות הי״ט–הכ׳. בחלקו החיצון של הכפתור מופיעה האות D. אותיות מסוג זה אופייניות לכפתורים צבאיים, והן מסמלות שם של יחידה או של חייל. לכפתור לא נמצאו מקבילות, וייתכן שהוא יוצר בהזמנה מיוחדת, אולי ללבוש טקסי כלשהו. כמו כן, ייתכן שהאות D מסמלת את שמו של מזמין הלבוש. לחלופין, אם היה זה לבוש טקסי של משרת, סימלה האות את שמו של האדון שהיה בתפקיד גבוה, אולי אציל.

איור 11. תרמילים ופריטים צבאיים.

מס׳	החפץ	לוקוס	סל	חומר	מידות (ס״מ)
1	תרמיל	388	3631	פליז	אורך 5.5 קוטר פנימי 8
2	תרמיל	357	3546	פליז	אורך 5.5 קוטר פנימי 7–8
3	כפתור	513		כפתור: פליז לולאה: ברזל	קוטר 2.5

הממצא הצבאי שהתגלה בחפירה דל, וקשה לשייך את הפריטים לאירוע מסוים שהתרחש במלחמת העולם הראשונה, או במלחמת השחרור, ואף לא לאירוע שהתרחש בין שתי המלחמות. עם זאת, ברור כי הממצא אינו קדום לשנת 1917, וכי התרמילים סופקו לצבא האימפריה העות׳מאנית.

דיון ומסקנות

בחפירה נחשפו שרידים של מבנים ושל מתקנים, כגון בורות וטבונים. הממצאים שנחשפו מתארכים את האתר לתקופה העות׳מאנית המאוחרת ולימי המנדט הבריטי. עיון במפות ובתצלומים היסטוריים מלמד כי בסביבה זו שכן הכפר אל־קוביבה, ולכן נראה שהשרידים שנחשפו בחפירה היו שייכים לו.[5] הכפר נזכר בתיאורי נוסעים. גרן כתב שהכפר שכן על גבעה מוקפת בוסתנים של עצי תאנה וזית, ושדות קישואים וטבק. הוא תיאר בתי כפר מחומר הבנויים בבנייה גסה, לא סדורה, ובהם שכנו 450 תושבים (גרן תשמ״ב:44). עדויות מאוחרות על אל־קוביבה מלמדות כי בכפר היו מסגד, בית ספר יסודי ושוק קטן, וכי הכפר התפרס על שטח של 10,737 דונמים שכלל כנראה גם שטחים חקלאיים. כן נזכר כי בשנים 1944–1945 מנתה אוכלוסיית הכפר 1720 תושבים (Khalidi 1992:407–408); הכפר נהרס בשנת 1948 (מוריס 1991: 177; להרחבה בנושא ההתיישבות בכפר גבירול משנת 1948 ואילך, ר׳ בנימין 2006).[6]

קרבתן של היחידות האדריכליות זו לזו מצביעה על התיישבות כפרית צפופה. הבורות, הממגורות והטבונים מלמדים שהאתר שימש למגורים ולא לתעשייה. גם הממצאים שנחשפו מציגים ברובם משק בית, והממצא הארכיאוזואולוגי מלמד על כלכלה כפרית (ר׳ Marom, this volume). לצד הכלים המקומיים, האופייניים לאתרים רבים מהתקופה העות׳מאנית המאוחרת, נמצאו גם כלי ייבוא מחרס (ר׳ Vincenz, this volume: Figs. 1–3) ומזכוכית (ר׳ Ouahnouna, this volume: Fig. 1:5). כלי הייבוא והמטבעות האירופאיים (ר׳ Kool, this volume: Nos. 4, 5) משקפים היטב את רוח התקופה, שהתנהל בה מסחר פתוח בין הארצות השונות בתוך האימפריה העות׳מאנית (אגמון תשמ״ו; פוקס תשנ״ט [ב]). חלק מבתי הכפר שהתגלו בחפירה היו מיושבים גם בימי המנדט הבריטי.

5 אני מודה לנילי לבין, ללאה מאיר ולשאר הצוות מארכיון רחובות אשר סייעו לי באיתור מפות היסטוריות של העיר רחובות.

6 אני מודה לשלומית בנימין על שחלקה עמי את ידיעותיה בנושא ההתיישבות החדשה בכפר גבירול.

נספח 1: רשימה של לוקוסים נבחרים

לוקוס	תיאור
250	הצטברות דרומית לבור L334, יחידה 2
252	הצטברות מעל קירות W274, W280, יחידה 2
253	הצטברות מעל קיר W256, יחידה 1
254	הצטברות מעל קירות W260, W298, יחידה 2
258	הצטברות צפונית לקירות W260, W298, יחידה 2
259	הצטברות מעל קירות W299, W298, יחידה 2
264	הצטברות מערבית לקיר W280, יחידה 2
265	הצטברות לצד קיר W256, יחידה 1
266	הצטברות בחצי הדרומי של בור L336, יחידה 2
267	הצטברות חלל המערבי, יחידה 2
269	הצטברות מעל קיר W298, יחידה 2
271	הצטברות צפונית לקיר W272, יחידה 2
272	הצטברות מעל קירות W306, W 300, יחידה 2
273	הצטברות בין קירות W300, W320, יחידה 2
276	הצטברות בחצי דרומי של בור L336, יחידה 2
279	הצטברות מערבית לקיר W260, יחידה 2
283	הצטברות מעל קיר W305, יחידה 2
284	הצטברות מעל קיר W305, יחידה 2
289	הצטברות סביב טבון L286, יחידה 2
295	הצטברות דרומית לקיר W305, יחידה 2
307	הצטברות מעל קיר W305, יחידה 2
308	הצטברות מזרחית ולצד קיר W305, יחידה 2
309	פירוק מפולת, יחידה 2
312	פירוק מפולת, מזרחית לקיר W320
315	פירוק מפולת
318	פירוק מפולות, קיר W316, יחידה 2
319	הצטברות מעל קירות W305, W280, יחידה 2

לוקוס	תיאור
322	הצטברות מערבית לקיר W344, יחידה 2
354	פירוק מפולת, יחידה 3
357	הצטברות מעל קירות W442, W441, יחידה 3
359	הצטברות מעל קיר W307, יחידה 3
360	הצטברות מעל מפולות L395, יחידה 3
362	הצטברות מעל רצפה L383, יחידה 3
377	הצטברות דרומית לקיר W407, חדר 2, יחידה 3
385	הצטברות דרומית ולצד יסודות קיר W407, חדר 2, יחידה 3
386	הצטברות לצד מפולות L396, יחידה 3
388	הצטברות מעל בור L502, יחידה 3
393	פירוק מפולת, יחידה 3
395	פירוק מפולת, יחידה 3
415	הצטברות מעל קירות W442, W441, יחידה 3
418	הצטברות מעל בור L518, יחידה 3
423	בור עגול, חצר מזרחית, יחידה 3
429	חתך בדיקה מתחת לרצפה L383, יחידה 3
446	הצטברות מעל קירות W81, W480, יחידה 4
449	הצטברות בור, יחידה 3
453	הצטברות מעל בור L460, יחידה 4
455	הצטברות מזרחית לקיר W380, חצר מערבית, יחידה מס׳ 3
463	הצטברות מעל מפולות, יחידה 3
476	הצטברות דרומית ליחידה 3
492	הצטברות דרומית לקירות W81, W480, יחידה 4
498	הצטברות מעל קיר W498, חדר 1, יחידה 3
522	הצטברות ממגורה, יחידה 3

הפניות

אביצור ש׳ תשל״ג. **חיי יום־יום בארץ־ישראל במאה הי״ט**. תל אביב.

אביצור ש׳ 1976. **אדם ועמלו, אטלס לתולדות כלי עבודה ומתקני ייצור ארץ־ישראל**. ירושלים.

אגמון א׳ תשמ״ו. סחר החוץ כגורם לתמורות בענפי המשק הערבי בארץ־ישראל (1879–1914). **קתדרה** 41: 107–132.

ארבל י׳ 2012. יפו, רחוב יהודה הימית. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 124 (31.12.12). http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=2150&mag_id=119 (תאריך גישה 22.11.13).

ארבל י׳, גרינולד ט׳ ובן־ארי ח׳ 2013. תל מוסא שאהין (כפר גבירול). **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 125 (31.12.13). http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=6480&mag_id=120 (תאריך גישה 3.3.14).

בנימין ש׳ 2006. נוכחים נפקדים: המקרה של קוביבה/כפר גבירול. **תיאוריה וביקורת** 29: 81–102.

גרן ו׳ תשמ״ב. **תיאור גיאוגראפי, היסטורי וארכיאולוגי של ארץ־ישראל** 2: **יהודה** (ב) (תרגום מצרפתית לפי מהדורת פאריס 1868, ח׳ בן־עמרם). ירושלים.

דגוט א׳ 2005. תל מוסא שאהין. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 117 (16.11.05). http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=261&mag_id=110 (תאריך גישה 22.10.13).

הדד א׳ 2010. יפו, רחוב יהודה הימית. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 122 (15.7.10). http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=1427&mag_id=117 (תאריך גישה 22.10.13).

ווילינסקי פ׳ 2014. תל מוסא שאהין, כפר גבירול. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 126 (27.9.14). http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=10604&mag_id=121 (תאריך גישה 6.10.2014).

יקואל א׳ 2012. תל מוסא שאהין, כפר גבירול. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 124 (27.12.12). http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=2180&mag_id=119 (תאריך גישה 22.10.13).

מוריס ב׳ 1991. **לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים**. תל אביב.

פוקס ר׳ תשנ״ט (א). הבית הערבי הארץ־ישראלי: עיון מחודש: הבנייה הקדם־תעשייתית. **קתדרה** 89: 83–126.

פוקס ר׳ תשנ״ט (ב). הבית הערבי הארץ־ישראלי: עיון מחודש ב׳: התמורות בתרבות המגורים במאה התשע־עשרה. **קתדרה** 90: 53–86.

פישר מ׳ וטקסל י׳ 2006. יבנה, סקר מפה. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 118 (15.11.06). http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=437&mag_id=111 (תאריך גישה 22.10.13).

Barnes F.C. 1993. *Cartridges of the World* (7th ed.). Northbrook, Ill.

Boas A. 2000. Pottery and Small Finds from the Late Ottoman Village and the Early Zionist Settlement. In Y. Hirschfeld. *Ramat Hanadiv Excavations: Final Report of the 1984–1998 Seasons*. Jerusalem. Pp. 547–580.

Glick A. Forthcoming. A Hoard of Weapons from the 19th–Early 20th Centuries. In Y. Arbel ed. *Excavations at the Ottoman Police Compound (Kishle) in Jaffa* (Jaffa Cultural Heritage Project). Los Angeles.

Khalidi W. 1992. *All That Remains: The Palestinian Villages Occupied and Depopulated by Israel in 1948*. Washington, D.C.

Kool R. This volume. The Coins from Kefar Gabirol, el-Qubeibe.

Marom N. This volume. Fanual Remains from Kefar Gabirol, el-Qubeibe.

Ouahnouna B. This volume. Glass Vessels from Kefar Gabirol, el-Qubeibe.

Taxel I. 2009. *Khirbet es-Suyyagh: A Byzantine Monastery in the Judaean Shephelah* (*Salvage Excavation Reports* 6). Tel Aviv.

Vincenz A. de. This volume. The Ceramic Assemblage from Kefar Gabirol, el-Qubeibe.

SUMMARIES OF THE HEBREW SECTION

Kefar Gabirol: el-Qubeibe in the Late Ottoman Period

Eriola Jakoel
(Pp. 1*–16*)

In October–November 2011, a salvage excavation was conducted at Kefar Gabirol, in the northwestern quarter of Reḥovot (map ref. 178566–788/644674–846; Fig. 1), revealing the remains of the Arab village el-Qubeibe, including finds from the Ottoman period and from the days of the British Mandate. Forty-seven squares were opened and four adjacent architectural units were exposed (Plans 1–3; Appendix 1). Most of the walls were preserved only to their foundation course. The walls were founded on sand and constructed from small- and medium-sized *kurkar* stones with no bonding material. Above the building remains were collapsed stones (e.g., L395, L396, L399, L513, L364, L505, L525; 0.3–0.5 m thick; Plan 3), comprising small- to medium-sized fieldstones and large hewn *kurkar* stones.

Unit 1 (Plan 2) included the remains of a corner (W268, W204) and a pit (L336). Unit 2 comprised three adjacent spaces, with plastered floors (L261), ovens (*ṭabun*s; L334, L289; Fig. 2) and pits (L331). Unit 3 (Plan 3) included four rooms (Nos. 1–4), built around a central complex (W444, W407, W380) that was divided into two courtyards by W403. The courtyards had plastered floors (L383, L400), *ṭabun*s (L439), pits (L502), silos for storing dry goods (L522, L489; Figs. 3, 4) and a bench (L515) built from large *kurkar* stones. An installation (Fig. 5), probably used for bathing, belongs to a later phase of the structure, probably to the days of the British Mandate. Unit 4 included Walls 507, 520 and 481, floor remains (L479, L494) and a pit (L460). Accumulations above the walls, under the floors and within the pits and *ṭabun*s included local and imported pottery (see Vincenz, this volume) and glass (see Ouahnouna, this volume) vessels from the late Ottoman period, alongside coins (see Kool, this volume) and animal bones (see Marom, this volume). Stone objects (Fig. 6), metal finds (Figs. 7–10) and military artifacts (studied by Alexander Glick; Fig. 11) were found as well.

The finds allow dating the structures to the late Ottoman period and to the days of the British Mandate. The proximity of the architectural units points to a dense rural settlement, and the various installations are domestic in nature, not industrial. The small finds seem to belong to a household. According to ancient maps and historic sources, the Ottoman village of el-Qubeibe was located at this site and continued during the days of the British Mandate, until 1948.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Location map.
Plan 1. Excavation areas during 2011.
Plan 2. Units 1, 2.
Fig. 2. *Ṭabun* 289, looking south.
Plan 3. Units 3, 4.
Fig. 3. Silo 522, looking east.
Fig. 4. Silo 489, looking south.
Fig. 5. Locus 487, looking south.
Fig. 6. Stone objects.
Fig. 7. Metal artifacts.
Fig. 8. Metal household artifacts.
Fig. 9. Keys and nails.
Fig. 10. Metal artifacts.
Fig. 11. Military artifacts.
Appendix. 1. List of selected loci.